

Εμίνακο

Науковий щоквартальник
№4 (20) (жовтень-грудень)
Том 1

Київ-Миколаїв
2017

УДК 94+327+930+902/904

Засновник видання:

Науково-дослідний центр «Лукомор'є» Інституту археології НАН України

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації (Реєстраційне свідоцтво: КВ № 13415-2299Р)

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 року)

Головний редактор: *Олександр Тригуб*

Заступники головного редактора: *Ігор Кривошея*

Відповідальний секретар: *Кирило Горбенко*

Редакційна колегія: Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Гаврилюк Н.О., д.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Гречко Д.С., к.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт (Познань, Польща)
Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Кривошея Ір.І., д.і.н., професор (Умань, Україна)
Кринко Є.Ф., д.і.н., професор (Ростов-на-Дону, Російська Федерація)
Михайлуца М.І., д.і.н., професор (Одеса, Україна)
Панковський В.Б., к.і.н., наук. співр. (Київ, Україна)
Симоненко О.В., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Смирнов І.О., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Тихонов А.К., д.і.н., професор (Володимир, Російська Федерація)
Тробські Мацей, доктор габілітований, професор (Ченстохова, Польща)
Шитюк М.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)
Шкляж Й.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)

Рецензенти:

Господаренко О.В., кандидат історичних наук, доцент (МНУ імені В. Сухомлинського)
Ігнатуша О.М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)
Тодоров І.Я., доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет)

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, площа Адміралтейська 1, Інститут історії, політології та права МНУ імені В. Сухомлинського, Науково-дослідний центр «Лукомор'є», **E-mail:** alextrigub@ukr.net

Дивіться наші статті на сторінках:

Офіційна сторінка в Інтернеті: <http://www.eminak.mksat.net>

Журнал індексується:

Системою РІНЦ (Російська Федерація) та розміщено у бібліотеці **e-LIBRARY.RU**
Наукометричною системою **Index Copernicus** (Республіка Польща) – ICV 2016: 51.52
Наукометричною базою **Open Academic Journals Index** – Impact Factor OAJI: 0.201
Статті й анотації присутні у міжнародній бібліотечній базі **EBSCO Information Services** (EBSCO, США)

Емінак: науковий щоквартальник. 2017. № 4 (20) (жовтень-грудень). Т. 1. 135 с.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою НДЦ «Лукомор'є» (протокол № 11 від 27.11.2017 р.)

Статті подаються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактів, імен і за граматичні та стилістичні помилки.

ISSN 1998-4634

© Автори статей, 2017

© Науково-дослідний центр «Лукомор'є», 2017

* **Емінак** (грец.) – за однією з версій, ім'я скіфського царя, що здійснював владу над Ольвією.

УДК 94 (477-25) : 378 «18»

ВИКЛАДАЧІ ШКОЛИ ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ (СЕРЕДИНА 30-х – ПОЧАТОК 60-х РОКІВ XIX ст.)**Ольга Тарасенко**

Київський університет імені Бориса Грінченка
Україна, 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
e-mail: Olgatarasenko@ukr.net

Для поколінь студентів, які вчилися в Університеті Св. Володимира із середини 30-х – до початку 60-х рр. XIX ст., для тих, хто досліджував історію Університету та життя Києва зазначеного часу імена В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова, В.Ф. Циха, О.І. Ставровського, В.Я. Шульгіна назавжди залишилися у вдячній пам'яті та пошані. Вони працювали на історико-філологічному відділенні філософського факультету Університету Св. Володимира. В.Ф. Цих і М.І. Костомаров були випускниками Харківського університету, В.Ф. Домбровський – Ніжинської гімназії вищих наук, О.І. Ставровський і П.В. Павлов – Педагогічного інституту в Санкт-Петербурзі, В.Я. Шульгін – Університету Св. Володимира. Згадані викладачі безпосередньо причетні до започаткування та творення Школи істориків Університету Св. Володимира.

Школа істориків Київського Імператорського Університету Св. Володимира, як корпорація особистостей, об'єднаних за професійною ознакою як історики, формувалася протягом XIX – початку XX ст. із професорів, які працювали на кафедрах всесвітньої та російської історії після відкриття закладу у 1834 р. і до його ліквідації у 1920 р. Їхня наукова діяльність і спадщина відносились до різних наукових напрямів і течій, але всі вони, як корпорація істориків, належали тому вищому навчальному закладу, в якому працювали. Враховуючи це, ми вважаємо, що маємо право об'єднати їх під назвою Школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст., адже саме вони були серед фундаторів української історичної освіти та науки.

Актуальним напрямом сучасної історичної науки є дослідження становлення та розвитку університетської історичної освіти і науки XIX – початку XX ст., а також об'єктивне та всебічне дослідження життя, наукової діяльності та спадщини попередніх поколінь істориків, які працювали в університетах України та зробили свій внесок у розвиток освіти, науки, культури України, сформували традиції українсь-

кого освітнього та наукового простору. Вивчення історії становлення та розвитку Школи істориків Київського імператорського Університету Св. Володимира протягом XIX – початку XX ст. має вагоме значення для розуміння становлення та розвитку самої університетської історичної науки у XIX – на початку XXI ст. у цілому. У цьому контексті актуальним стає висвітлення представників Школи істориків Університету Св. Володимира як людей, викладачів і вчених у пам'яті сучасників. Певний внесок у дослідження проблеми «Школа істориків Університету Св. Володимира в історіографії XIX – початку XXI ст.» зробила й автор даної розвідки [53; 54; 61; 68; 73; 75].

Мета статті: проаналізувавши спогади про викладачів кафедри російської історії В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова та викладачів кафедри всесвітньої історії В.Ф. Циха, О.І. Ставровського, В.Я. Шульгіна та їх сучасників, які виразно поцінували й яскраво охарактеризували своїх вчителів та їх діяльність у контексті доби, змалювали їх як непересічні особистості, які жили й активно творили у свій час, створити об'єднаний портрет професорів історії Університету Св. Володимира середини 30-х – початку 60-х років XIX ст.

Проведене автором вивчення соціокультурного портрету В.Ф. Домбровського [55; 57; 58; 70], М.І. Костомарова [69; 58; 57; 65; 70; 76], П.В. Павлова [59; 63; 64; 66; 70; 71; 72], В.Ф. Циха [60], О.І. Ставровського [74; 60] та В.Я. Шульгіна [56; 63; 67] дозволило дослідити історію становлення Школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст. та глибше осмислити життя, викладацьку, наукову та просвітницьку діяльність згаданих викладачів у започаткуванні традицій Школи істориків та усвідомити спадкоємність цих традицій взагалі. У результаті проведеного дослідження автор статті прийшла до висновку, що В.Ф. Цих, В.Ф. Домбровський, О.І. Ставровський, М.І. Костомаров започатковували перший період становлення Школи, який тривав із 1834 р. і до кінця 1840-х років, а П.В. Павлов, О.І. Ставровсь-

кий, В.Я.Шульгін *продували другий період становлення Школи* з кінця 40-х і до середини 60-х років XIX ст. Своїми спогадами про згаданих істориків середини 30-х – початку 60-х рр. XIX ст. поділилися Д.П.Хрущев [80], студент Н. [17], М.Гербель [7], М.І.Костомаров [21; 76], О.В.Романович-Славатинський [45], В.Г.Авсєнко [1], В.Й.Португалов [41]. Автор статті проаналізувала ці спогади у низці статей [63-67; 76]. Проте, окремого дослідження, присвяченого об'єднаному за спогадами сучасників портрету професорів історії Університету Св.Володимира середини 30-х – початку 60-х років XIX ст. в історичній літературі немає.

Біля витоків формування школи істориків Університету Св.Володимира та її традицій перебував *Володимир Францович Цих (1805-1837)* [47], історик, викладач, вчений, життя, наукова та викладацька діяльність, наукова спадщина якого із повним правом належать Харківському університету [6] й Університету Св.Володимира у Києві [79]. Харківський період життя та діяльності історика охоплює дванадцять років (1822-1834), Університету Св.Володимира у Києві він віддав три останні роки свого життя (1834-1837), встигнувши зробити сильний вплив і залишивши по собі добру пам'ять [84]. В.Ф.Цих був причетний до формування як Харківської школи істориків, так і Школи істориків Університету Св.Володимира, зробив свій внесок у розвиток освіти й науки на українських землях Російської імперії 30-х років XIX ст. у цілому [51]. Стрімкий злет його викладацької й адміністративної кар'єри від ад'юнкта кафедри загальної історії Харківського університету у 1833 р. до ординарного професора у 1835 р. та ректора Університету Св.Володимира у 1836 р. переконують, що він був видатною особистістю [73]. На початку ХХІ ст. до вивчення життєвого шляху та наукової спадщини історика звернулися дослідники Ручинська Оксана [48], Кисельова Юлія [19], Лиман Сергій [29].

В.Ф.Цих викладав історію стародавнього світу, середніх віків і нову історію (до середини ХVІІІ ст.). Це було узвичаєною практикою тодішніх російських і зарубіжних університетів. Викладач мав дар передавати свої знання іншим. Студент Харківського університету Д.П.Хрущов зазначав, що «любимец наш В.Ф.Цых, прийдя в аудиторию, никогда не восходил на кафедру, а говорил лекции наизусть, ходя взад и вперед, и непрерывно нюхал табак, которым до конца лекции была запылена вся передняя часть его панталон» [17].

У квітні 1834 р. В.Ф.Цих був із Харківського

університету переведений екстраординарним професором кафедри загальної історії у Київський імператорський університет Св.Володимира, який мав розпочати свою діяльність у липні 1834 р. У цей же час Микола Васильович Гоголь мріяв переїхати у Київ і посісти кафедру історії в Університеті Св.Володимира. За нього клопотали О.С.Пушкін, В.А.Жуковский, П.А.В'яземський і сановиті чиновники міністр внутрішніх справ Д.М.Блудов і міністр юстиції Д.В.Дашков, до нього прихильно ставився міністр народної освіти С.С.Уваров. Проте кафедру історії в Університеті Св.Володимира очолив В.Ф.Цих. Замислова Єлизавета у статті «Н.В.Гоголь – историк и его «соперник» В.Ф.Цых» [16] відтворила історію заочної боротьби М.В.Гоголя та В.Ф.Циха за кафедру загальної історії в Університеті Св.Володимира у 1834 р., оцінила та порівняла рівень компетентності, наукових досягнень і потенційних здібностей претендентів, провела аналіз їх публікацій, який засвідчив, що вибір на користь В.Ф.Циха виявився виправданим. Молодий вчений впевнено орієнтувався в історіографії та встиг заявити про себе як про вченого і педагога-професіонала. Генію М.В.Гоголя судилося виявитися у літературній царині, в якій він і увічнив своє ім'я.

В.Ф.Циха називали шляхетною людиною, за чесність, принциповість вважали окрасою Харківського університету й Університету Св.Володимира. Студенти характеризували його як «человека вполне современного и ученого. Цых был идиолом студентов, а уважение к нему [...] было близко к страху, потому что он подавлял слушателей своей ученостью и громадностью своего преподавания» [4]. Студенти В.Ф.Циха підкреслювали, що його викладання допомогло їм зрозуміти справжнє наукове значення історії: «С ясностью и отчетливостью, хотя ярко и сжато, преподавал он фактическую часть истории, но в то же время со всей полнотой и обстоятельностью следил за развитием внутренней жизни народов, их общественного быта и цивилизации [...]». Одаренний професор, захватывая слушателей своими лекциями, знакомил нас с трудами и исследованиями современных писателей Гегелена, Гердера, Нибура, Тьери, Гизо и других» [17]. Слухачі В.Ф.Циха згадували, що у своїх лекціях він не лише розповідав факти у хронологічній послідовності, а й намагався з'ясувати їх причини [3].

Аналіз наукового доробку В.Ф.Циха як історика-медієвіста, проведений С.І.Лиманом [29], свідчить про те, що вчений належав

до найбільш професійних істориків 1830-х рр. Медієвістика в університетах Російської імперії на той час ще остаточно не виділилася як галузь історичної науки, а її представники мали вкрай низьку наукову продуктивність. Науково-педагогічна діяльність В.Ф.Циха проходила у період популяризації досягнень, накопчених медієвістикою Західної Європи, і завдання її популяризації В.Ф.Цих виконував повністю.

11 грудня 1835 р. В.Ф. Цих був призначений проректором і виконуючим обов'язки ректора Університету Св. Володимира, після відставки першого ректора Університету Св. Володимира, видатного українського вченого-енциклопедиста, фольклориста, історика, філолога, етнографа Михайла Олександровича Максимовича [83].

15 грудня 1836 р. указом імператора В.Ф.Цих був затверджений на посаді ректора [44]. В.Ф. Цих брав активну участь в організації будівництва головного червоного корпусу Університету Св. Володимира. Головним архітектором споруди університету та Ботанічного саду був академік архітектури Беретті. Під час ректорства В.Ф.Циха було відкрито юридичний факультет.

Глибоке знання предмета, надзвичайна пам'ять, талант лектора дозволяли вважати В.Ф.Циха викладачем європейського рівня. Професор Цих свої лекції читав із майстерністю оратора, спираючись на новітні дослідження, знайомив слухачів із джерелами, одним із перших застосував критичний метод у вивченні та опрацюванні джерел, обґрунтував багато визначень і понять у сфері історії та філософії історії.

В.Ф.Цих сердечно любив молодь, яка платила йому тим же. Він був ідолом студентів, які його дуже шанували за вченість і майстерність викладання. В.Ф. Цих високо підняв рівень викладання всесвітньої історії. Наукова спадщина вченого, висловлені ним думки з питань античності, середньовіччя, історіографії свідчать про те, що В.Ф.Цих був глибоким та ґрунтованим вченим з неординарним підходом до історії як науки.

Саме така особистість стояла біля витоків формування Школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст. у Києві, заклала традиції культу знань, високої ерудиції, загальної культури, прагнення творити, професійно виховувати та навчати. Для свого часу Володимир Францович Цих був взірцем людини, викладача, науковця, що ми, вдячні нащадки, через 212 років від дня його народження та 180

років від дня смерті, з вдячністю та пошаною стверджуємо. Прожив історик усього 32 роки.

Василь Федорович Домбровський (1810-1845) [8; 13; 81] знаходився біля витоків виникнення та формування Школи істориків Університету Св. Володимира. Талант, здібності, працелюбність, педагогічні якості виділили Василя Федоровича Домбровського із оточення, спричинили вдалу викладацьку кар'єру. Прекрасний дар слова та чудова пам'ять звернули увагу міністра просвіти С.С. Уварова, який викликав історика до Санкт-Петербурга для ознайомлення з методом викладання історії О.Ф.Язвинського та методикою викладання російської історії М.Г.Устрялова, російського історика, археографа, придворного історіографа, професора Санкт-Петербурзького університету, автора підручників з історії для гімназій. Після повернення у Київ В.Ф.Домбровський був призначений викладачем, 1838 р. – ад'юнктом, 1840 р. – виконуючим обов'язки екстраординарного професора в Університет Св. Володимира на кафедрі всесвітньої та російської історії та статистики [55].

За спогадами студента Миколи Гербеля (1827-1883), російського поета, перекладача, редактора і видавця, студенти із задоволенням відвідували лекції професора Домбровського, його аудиторія завжди була заповненою [7]. Популярності вченого серед київської інтелігенції сприяли цікаві привселюдні лекції з російської історії, які він започаткував і проводив протягом двох зим 1841-1842 рр.

В.Ф. Домбровського вважають зачинателем викладання російської історії в Університеті Св. Володимира, яку він читав протягом 1838-1844 рр. А його праці «Острожская старина» [11], «Луцк» [9], «О Кременецком замке» [10], «Очерк г. Чернигова и его области в древнее и новое время» [12] були одними із перших краєзнавчих досліджень Правобережжя України та для свого часу становили значний науковий інтерес [58; 70].

Вчені Університету Св. Володимира були серед перших і постійних працівників Київської археографічної комісії (Тимчасової комісії для розбору давніх актів), яка була заснована у Києві як спеціалізована наукова інституція для вивчення та розробки практичних, теоретичних і методичних проблем археографії, офіційно існувала як урядова установа при канцелярії Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора, була першою загальноукраїнською інституцією й одним із найбільших та найавторитетніших центрів виявлення, вивчення та публікації

джерел історії України XIV-XVIII ст. на Наддніпрянщині, консолідувала українських істориків, археографів Наддніпрянської України [89; 24; 15].

Внесок В.Ф. Домбровського у формування української археографії у 40-их роках XIX ст. був цінним і важливим. Історик був одним із чотирьох членів-співзасновників Київської археографічної комісії. Вчений першим із діячів Комісії оцінив значення актових книг для історичної науки й археографії та зробив спробу їхньої класифікації. Як зазначає дослідник історії Київської археографічної комісії О.І. Журба [14], саме завдяки зусиллям і наполегливій праці В.Ф. Домбровського були збережені безцінні пам'ятки минулого Волині. Результатом наукової експедиції історика влітку 1843 р. на Волинь за маршрутом Київ – Житомир – Кременець – Почаїв – Луцьк – Володимир-Волинський – Київ (понад 1000 км) було зібрано документи, що склали фундаментальну джерельну базу видань Київської археографічної комісії. Важливою була діяльність вченого у складанні коротких описів архівів на Волині, де на той час збереглося чимало рукописних реліктів і судово-адміністративних книг XVII-XVIII ст. Першим із діячів Київської археографічної комісії В.Ф. Домбровський оцінив значення актових книг для історичної науки й археографії та зробив спробу їхньої класифікації [14; 15].

Із кінця 50-х рр. XIX ст. видавнича діяльність Київської археографічної комісії велася переважно через публікацію матеріалів актових книг Правобережної України. Зібрані В.Ф. Домбровським історичні документи стали джерельною базою перших видань Київської археографічної комісії, за підрахунками О.І. Журби вони становили 31% загальної кількості документів, що увійшли до двох перших відділів першого тому «Памятников». Висловлені істориком думки та запропоновані теми (видання матеріалів з історії унії, про життя на Волині князя А.М. Курбського) були здійснені у наступних працях його колегами [14; 15; 20; 57].

Восени 1844 р. через хворобу та передчасну смерть В.Ф. Домбровського викладання російської історії в Університеті Св. Володимира припинилося. Прожив історик 35 років.

Олексій Іванович Ставровський (1811-1882) [78; 23] зайняв у 1837 р. місце В.Ф. Циха після його передчасної смерті на кафедрі всесвітньої та російської історії і статистики Університету Св. Володимира. Він відпрацював в Університеті Св. Володимира до вибуття у від-

ставку в 1866 р. у віці 55 років за вислугою 30-річного терміну служби із званням заслуженого екстраординарного професора з підвищеною пенсією [74; 60].

О.І. Ставровський викладав всесвітню та російську історію, статистику, грецьку мову. Він також читав історію у Київському інституті шляхетних дівчат і Київському кадетському корпусі. Саме за викладання історії у Київському кадетському корпусі він отримав ордени Св. Станіслава 2-го та 3-го ступенів і подяку від імператора як висловлення монаршого благовоління [78, с. 620].

За тимчасовим статутом 1833 р., спеціально розробленим для Київського Імператорського Університету Св. Володимира, історико-філологічне відділення філософського факультету мало кафедру всесвітньої та російської історій і статистики. Об'єднання всесвітньої та російської історії на одній кафедрі можна пояснити обережністю російського уряду щодо впровадження вивчення російської історії як вітчизняної у краї, який ще зовсім недавно офіційно визнавався польським, і недостатньою кількістю кваліфікованих викладачів на той час. У 1842 р. за новим статутом Університету Св. Володимира було утворено окремі кафедри всесвітньої історії та кафедру російської історії. На кожній мав викладати один професор [73, с. 21; 75].

В історичній літературі склався досить суперечливий образ особистості історика та його науково-педагогічної діяльності під впливом критичних зауважень про рівень загальної науково-педагогічної підготовки історика у спогадах М.І. Костомарова та В.Г. Авсеєнка. М.І. Костомаров у своїй автобіографії споминав: «Профессор всеобщей истории Ставровский был человек, обладавший большою памятью, но почти не знакомивший своих слушателей с современными способами обработки истории и критикой источников; в его преподавании, как замечали студенты, слышалось что-то семинарское» [21, с. 477; 76].

Вихованець Університету Св. Володимира, кандидат-претендент на кафедру всесвітньої історії у 1863-1864 рр., письменник, критик, публіцист, журналіст Василь Григорович Авсеєнко (1842-1913) у своїх автобіографічних споминах «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852-1863» спогадував: «Кафедру всеобщей истории разделял с Шульгиным профессор Алексей Иванович Ставровский. [...] Семинарист и потом воспитанник бывшего Главного педагогического института, он получил степень магистра всеобщей истории за

диссертацию под заглавием: «О значении средних веков в рассуждении к новейшему времени». Говорят, покойный Грановский, когда хотел потешить своих друзей, извлекал из особого ящика эту удивительнейшую книжицу и прочитывал из нее избранные места. [...] Во все мое студенчество я не более трех раз посетил лекции Ставровского и очень затрудняюсь определить, как и что он читал. [...] не довольствуясь курсом всеобщей истории, Ставровский читал нам еще науку «теорию истории». [...] Я был на первой лекции [...]. От дальнейшего слушания «теории истории» я уклонился» [1, с. 720].

Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832-1910) [46, с. 580-583], професор кафедри державного права Університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850-1855 рр., охарактеризував самого В.Г.Авсеєнка як «людину суху та холодну», відзначаючи, що він не користувався симпатією на факультеті [45, с. 186].

Ім'я професора Ставровського пов'язане із зародженням медієвістики в Університеті Св. Володимира. Протягом тридцяти років він читав курси лекцій, присвячені середньовіччю та присвятив його вивченню свою магістерську дисертацію «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [49].

Доречно згадати, що російський історик-медієвіст, професор Московського університету Тимофій Миколайович Грановський (1813-1855), який заклав основи наукової розробки західноєвропейського середньовіччя у Російській імперії, розпочав викладати історію середніх віків на два роки пізніше за О.І. Ставровського у 1839 р., та на три роки пізніше за нього у 1845 р., захистив магістерську дисертацію. На ці факти варто зважати історіографам при вивченні особистих стосунків двох медієвістів. На цьому наголошує С.І. Лиман [27, с. 32], який уважно та прискіпливо проаналізував магістерську дисертацію О.І. Ставровського та прийшов до висновку, що, незважаючи на компілятивність певних положень, вона у цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х років у Російській імперії, в іншому випадку її захист як магістерської дисертації не міг би взагалі відбутися [27, с. 32], розгляд вченим у магістерській дисертації питання про значення середніх віків у всесвітній історії був надзвичайно актуальним на той час [28, с. 174]. С.І. Лиман проаналізував наукову спадщину та викладацьку діяльність О.І. Ставровського як історика-медієвіста, що

дозволило з'ясувати особливості розвитку раннього етапу медієвістики в Університеті Св. Володимира та на українських землях Російської імперії [27].

Знаний медієвіст Федір Якович Фортинський (1846-1902) у біографічній статті про О.І. Ставровського відзначав, що дисертація «обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с исторической литературой Германии и Франции» [78, с. 622]. Магістерська дисертація О.І. Ставровського була першим дисертаційним дослідженням в Університеті Св. Володимира, яке було повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії [27, с. 35-36].

С.І. Лиман наголошує, що деякі положення магістерської дисертації О.І. Ставровського не втратили своєї актуальності й у наш час, у деяких випадках історик спрогнозував висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст. [27, с. 37]. Ми поділяємо думку С.І. Лимана, що настав час по-іншому розставити акценти у поверхових оцінках творчості О.І. Ставровського, які дісталися у спадщину від історіографії XIX ст. про «бездарного Ставровського», який мав «мало общего с наукой». Висловлені у спогадах М.І. Костомарова та В.Г. Авсеєнка критичні зауваження про О.І. Ставровського, сформували у подальшому короткі та негативні згадування про нього істориків у XX ст. Необхідно підкреслити, що професор Фортинський, автор біографічного нарису про О.І. Ставровського, зауважив, що слухачі лекцій та уроків професора Ставровського відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом, проте курс його історії не користувався популярністю. У поясненні цієї проблеми доцільно згадати про вплив польського фактору в Університеті Св. Володимира на сприйняття лекцій вірнопідданих викладачів російського імператорського університету студентами поляками. Адже польське питання у Києві аж до середини 1860-х років було досить напруженим, весь період викладацької діяльності О.І. Ставровського у закладі переважали саме студенти поляки та викладачі поляки. Професор Ставровський, як вірнопідданий Російської імперії, всім своїм єством і діяльністю уособлював свою лояльність до влади, послідовно підтримував антипольський табір. Зрозуміло, що його лекції не могли користуватися популярністю серед переважно студентів поляків, хоча за відгуками його слухачів вони відзначалися цікавим викладом.

Одне із найпочесніших місць серед представників Школи істориків Університету

Св. Володимира займає *Микола Іванович Костомаров (1817-1895)* [37]. У 2017 р. ми відзначаємо 200-річчя від дня його народження. Київський період життя та діяльності М.І. Костомарова [38], на нашу думку, значущо сформував спрямування всього подальшого його життєвого шляху у становленні як громадянина, історика та вченого. У стінах Університету Св. Володимира відбувалося його становлення як університетського викладача та науковця [22; 69; 70; 76]. Молодий Костомаров був сповнений творчих сил і сподівань, разом із побратимами по Кирило-Мефодіївському товариству мріяв про прекрасне майбутнє для своєї Батьківщини, а у день арешту мав обвінчатися та пов'язати все своє життя із Університетом і Києвом. М.І. Костомарову випало попрацювати в Університеті Св. Володимира лише із серпня 1846 р. до 30 березня 1847 р., до арешту через участь у Кирило-Мефодіївському товаристві [69].

Спогади М.І. Костомарова, які він залишив у своїй автобіографії є цінним джерелом для вивчення життя, наукової, громадської, викладацької діяльності вченого. Спомини історика допомагають краще зрозуміти епоху в якій він жив і творив, його сучасників, колег, друзів, їх автор виявляє своє ставлення до описуваних подій свого життя [21; 76]. У третьому розділі своєї автобіографії «Учительство и профессура в Киеве» М.І. Костомарова розповів про Київський період життя та діяльності [21, с. 461-480; 76], який він вважав одним із найщасливіших моментів свого життя, про що згадував: «В конце мая [1846 р. – О.Т.] меня известили, что Университет Св. Владимира желает избрать меня в преподаватели русской истории вместо недавно умершего Домбровского, но с тем, чтобы я прочитал в совете пробную лекцию. [...] лекция моя вышла настолько богата сведениями, сколько и примерами свидетельств, приводимых мною в подлинниках: она произвела самое хорошее впечатление. [...] я был принят единогласно и не оказалось ни одного голоса, противного моему избранию. То был один из самых светлых и памятных дней моей жизни. Университетская кафедра давно уже для меня была желанною целью, которой достижения, однако, я не надеялся так скоро. [...] Так началась моя кратковременная профессорская карьера. С тех пор я начал жить в совершенном уединении, погрузившись в занятия историей; время мое поглощалось писанием лекций по русской истории, которых надобно было каждую неделю приготовить четыре. Кроме того я иногда прини-

мался за Богдана Хмельницького, дополняя написанное мною некоторыми источниками, отысканными в университетской библиотеке. Потом я принялся писать «Славянскую мифологию», что, впрочем, было частью читаемых мною лекций» [21, с. 476].

Через 16 років, у 1863 р. М.І. Костомаров отримав «из Киева приглашение поступить на кафедру русской истории в университете св. Владимира, давно уже оставленную Павловым, и сначала я было согласился, но потом, узнавши, что тогдашний генерал-губернатор Юго-Западного края заявлял университету о своем нежелании в видах политических допустить меня к Киевскому университету по причине возникших на меня обвинений в так называемом «украинофильстве», сам устранился от предлагаемой мне чести, а Киевский университет св. Владимира прислал мне в знак уважения к моей ученой деятельности диплом доктора истории – на основании правила, предоставляющего университетам давать ученые степени без экзамена и диссертации за труды по части науки», – спогадував М.І. Костомаров [21, с. 596].

Університет Св. Володимира, в якому видатний історик розпочав свою викладацьку та наукову діяльність, першим відзначив його заслуги: у 1864 р. визнав Миколу Костомарова доктором історії, а святкуючи п'ятдесятиріччя свого існування у 1884 р. обрав його своїм почесним членом. У 1869 р. Університет Св. Володимира знову запросив історика. Однак Міністерство народної освіти не дозволило М.І. Костомарову зайняти університетську кафедру та відновити читання своїх курсів. Більше М.І. Костомаров викладанням не займався та повністю зосередився на дослідницькій роботі [62].

Викладацька та наукова діяльність В.Ф. Циха, В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, О.І. Ставровського склала перший період становлення формування Школи істориків Університету Св. Володимира, охоплює час від середини 30-х і до кінця 40-х років XIX ст.

Другий період становлення формування школи пов'язаний із іменами П.В. Павлова, В.Я. Шульгіна та О.І. Ставровського й обіймає час від кінця 40-х і до початку 60-х років XIX ст.

Платон Васильович Павлов (1823-1895) [32; 33; 82] був запрошений у 1847 р. на вакантну після арешту М.І. Костомарова кафедру російської історії Університету Св. Володимира. Він відпрацював на кафедрі дванадцять років до грудня 1859 р. Його діяльність складала другий період становлення формування Школи

істориків Університету Св. Володимира [59; 71; 70]. Він виховав українського історика, викладача, вченого Івана Васильовича Лашнюкова (1823-1869), який п'ятнадцять років відпрацював професором історії та статистики у Ніжинському юридичному ліцеї кн. Безбородька та лише один 1868 р. професором кафедри російської історії Університету Св. Володимира [72; 62].

У 1849 р. у віці 26 років П.В. Павлов захистив докторську дисертацію «Об историческом значении царствования Бориса Годунова» [31]. Праця стала помітним явищем тогочасної російської історії, прилучила свого автора до кола представників державницької школи у російській історіографії. А сам вчений був наймолодшим доктором наук в історії освіти Російської імперії. Докторську дисертацію П.В. Павлова проаналізували історики К.Д. Кавелін [18], С.М. Соловйов [30], М.П. Погодін [39]. Професори Московського університету Т.М. Грановський, П.М. Кудрявцев, С.М. Соловйов, О.М. Бодянский, Ф.І. Буслаев, С.П. Шевиринов, які опонували на диспуті, одночасно вшанували молодого вченого. Цей момент життя історик вважав найщасливішим [26, с. 8; 59]. Олександр Пипін, оцінюючи результати розвитку російської історичної науки другої чверті XIX ст., назвав Платона Павлова серед помітних представників «нової історичної школи» 40-х років XIX ст., імена яких залишаться у пам'яті російської історіографії [87, с. 208].

Наприкінці 1840-х – на початку 1850-х років авторитет історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира був на високому рівні. На ньому навчались кращі студенти університету. Лекції корифеїв – професорів – просвітителів П.В. Павлова, В.Я. Шульгіна, І.В. Вернадського, М.Х. Бунге відвідували студенти всіх факультетів. Просвітницька атмосфера, створена цими особистостями, формувала майбутніх фахівців, вчених, громадських діячів, які ставали достойними продовжувачами ідей своїх вчителів [87].

О.В. Романович-Славатинського у спогадах «Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832-1884 гг.» згадував про свої студентські роки, наголошуючи, що справжнє зацікавлення юридичною наукою він виніс із аудиторії професора Павлова, який викладав тоді російську історію. П.В. Павлов у своїх поглядах на історію російської держави, наслідував російського історика права, одного із співзасновників юридичної школи у російській історіографії К.Д. Кавеліна,

висував правові питання і робив зі своїх слухачів юристів – шанувальників державного права й історії російського права. Завдяки П.В. Павлову ці предмети стали улюбленими предметами для занять та обговорення для більш допитливих студентів юридичного факультету. Завдячуючи професору Павлову О.В. Романович-Славатинський вирішив продовжувати навчатися на юридичному факультеті та зайнявся поглибленим вивченням переважно історії права та державним правом: «Русскую историю, также как и историю русской литературы, мы сначала слушали вместе с физико-математиками. Но, понимая, какое значение может иметь эта наука для юриста, профессор Павлов вошел в совет с предложением, чтобы мы, юристы, слушали русскую историю вместе с филологами в течение четырех лет. Едва ли чьи-нибудь лекции так содействовали умственному развитию, как лекции этого профессора. Он тогда был полон юности, красоты и нравственной чистоты. Для Киева он был тем, чем Грановский для Москвы, Каченовский для Харькова – сеятелем истины и добра. Я очень ценил его лекции, и, кажется, не пропустил ни одной из них за все четыре года. Однако справедливости требует сказать, что он читал нам не столько русскую историю, сколько историю всемирной цивилизации. Правда, к русской истории относился его прекрасный курс, который он называл «история науки русской истории», но большая часть его лекций была посвящена выяснению закона взаимности услуг – основного закона, движущего историческими событиями. Он обладал редким даром сжато и ясно выразить суть всякой доктрины, всякой философской системы. Если я, например, вынес из университета понимание Гегеля, то был обязан не Неволину или Пилянкевичу, а лекциям профессора Павлова», – згадував О.В. Романович-Славатинський [45, с. 619; 66, с. 80-85].

Студент Василь Авсеєнко згадував про професора Павлова: «Он сочетал в себе репутацию уважаемого ученого с ореолом носителя «лучших идей», призванного управлять молодым поколением в его стремлении общественного и нравственного идеала» [1, с. 723; 63].

У 1857 р. П.В. Павлов був відряджений Університетом Св. Володимира за кордон для вивчення історичних пам'яток. Метою закордонного наукового відрядження вченого із грудня 1856 р. по вересень 1858 р. стало порівняльне вивчення археологічних пам'яток європейських народів і поповнення знань з археології у

слов'янських землях, Німеччині, Італії, Греції, Франції. Під час перебування у Лондоні, професор Павлов розглянув деякі стародавні руські рукописні пам'ятки в одному із відділів Британського музею та залишив у музеї коротке пояснення їхнього змісту французькою мовою. Оглядаючи старожитності Праги він користувався вказівками відомого славіста В'ячеслава Ганки. Вивчаючи археологічні зібрання Відня – спілкувався із професором історії мистецтв Віденської Академії мистецтв Г. фон Тальбергом, якому завдячував багатьма вказівками та порадами. Перебуваючи у Лондоні у березні 1858 р. П.В. Павлов декілька разів відвідав О.І. Герцена та М.П. Огарьова та прочитав у їхньому домі декілька лекцій з російської історії [73, с. 31].

Після повернення до Києва П.В. Павлов одночасно із курсом російської історії за дорученням факультету викладав курс історії пластичних мистецтв, який був необов'язковий для студентів, так як кафедри історії та теорії мистецтв на той час ще не існувало.

У 1859 р., за дорученням попечителя Київського навчального округу у 1858-1861 рр. видатного вченого, хірурга й анатома, засновника військово-польової хірургії, педагога та громадського діяча, члена-кореспондента Російської академії наук Миколи Івановича Пирогова (1810-1881), П.В. Павлов керував організацією перших недільних шкіл у Києві для дорослих (робітників, ремісників, службовців). Ідею створення недільних шкіл підтримав Т.Г. Шевченко, який надіслав у 1860 р. із Санкт-Петербурга для учнів 50 примірників «Кобзаря», а згодом – спеціально виданий ним у 1861 р. для недільних шкіл «Буквар південно-російський». За короткий час мережею недільних шкіл було охоплено всю Російську імперію, через три роки їх було 316. М.І. Пирогов високо оцінив організацію недільних шкіл. Після від'їзду з Києва, у статті «О воскресных школах» він згадував: «За внедрение воскресных школ взялись первыми малороссы, ревностные поклонники Кулиша и Шевченка, лучшие из лучших учеников профессора Павлова» [35].

Із середини ХІХ ст. опозиційна діяльність передової інтелігенції, головним чином студентській молоді, значно активізувалася після поразки Російської імперії у Кримській війні та через лібералізацію суспільного життя країни після воцаріння Олександра ІІ. На початку 1856 р. за ініціативи студентів Харківського університету Якова Бекмана, Митрофана Муравського, Петра Єфименка та Петра Завадсь-

кого у Харкові почало діяти таємне товариство, яке у 1857 р. нараховувало 40 чоловік – студентів із збіднілих дворянських, купецьких і священицьких родин. Своїми найважливішими завданнями товариство ставило повалення самодержавства, скасування кріпацтва та встановлення республіканського або конституційно-монархічного ладу. Для досягнення мети члени товариства пропагували ці ідей серед селян, робітників, студентства, розповсюджували нелегальні видання, у тому числі часопис «Современник», а також літературний і суспільно-політичних альманах «Полярная звезда» та першу російську революційну газету «Колокол», які видавали О.І. Герцен і М.П. Огарьов у Вільній російській типографії в еміграції у Лондоні. Члени товариства писали революційні прокламації, підпільно випускали рукописний журнал «Свободное слово» [77].

Керівники товариства встановили зв'язки із радикально настроєним студентством Київського, Московського та Петербурзького університетів, діячами польського визвольного та російського революційного рухів, активізували роботу щодо залучення нових членів. Наприкінці 1859 р. товариство налічувало вже 100 чоловік. Члени товариства вимагали участі представників від усього населення у виробленні законів, збільшенні кількості навчальних закладів і культурно-освітніх установ, видання журналів національними мовами народів Російської імперії, намагалися встановити зв'язки з О.І. Герценом і М.П. Огарьовим [2; 86].

У червні 1858 р. 39 студентів – членів товариства було виключено із Харківського університету. Вони продовжили свою діяльність та навчання в Університеті Св. Володимира у Києві. Студент-медик, згодом земський лікар, публіцист і громадський діяч Веніамін Йосипович Португалов (1834-1896) [32; 40; 42] пригадував: «...нас главным образом привлекала слава Пирогова. О Павлове мы не слышали. В Киеве нам скоро представился случай ближе подойти к Пирогову, и он нас буквально очаровал. Не замедлили мы в этом убедиться на деле. Харьковцы в Киеве пользовались особым почетом и уважением товарищей. У меня в квартире составилась большой кружок отборных студентов, собиравшихся по воскресеньям с чисто литературными целями: выписывали лучшие журналы, читали лучшие статьи, спорили, толковали. [...] Таким образом, мы явились в Киев совершенно готовыми, взрослыми молодыми людьми, даже отчасти с определенными мировоззрениями и стремлениями. Вскоре к нам присоединился студент

Сретькович, серб, впоследствии профессор в Белграде и близкий приятель проф. Павлова. Сретькович передал мне желание проф. Павлова лично познакомиться. Так началось наше сближение: кружок студентов, собиравшийся у меня, стал кружком Павлова» [41, с. 252; 64].

Студенту історико-філологічного факультету у 1858-1862 рр., члену Київського товариства, у подальшому професору Ніжинського ліцею у 1864-1872 рр., директору гімназій у Кишиневі, Бердянську, Прилуках, освітньому й громадському діячеві Феодосію Яковичу Вороному (1837-1910) належав задум влаштувати недільні школи у Києві. 14 вересня 1859 р. група студентів із 17 чоловік (Феодосій Вороний, Яків Бекман, Веніамін Португалов та ін.) звернулась до попечителя Київського навчального округу М.І. Пирогова із проханням дозволити відкрити недільну школу. Останній, погодивши це питання із Міністерством народної освіти і київським генерал-губернатором, дозволив студентам відкрити недільну школу в помешканні Києво-Подільського дворянського училища і доручив професору Павлову скеровувати роботу студентів [36]. У 1859 р. у Києві було відкрито ще дві недільні школи. Енергія професора Павлова та його дружні стосунки з київським студентством стали запорукою їхньої успішної діяльності. Вчений був щиро й глибоко переконаний, що розповсюдження знань поступово трансформує російське азійське суспільство, студентська молодь шукала у недільних школах революційного збудника.

В.Й. Португалов згадував: «Одна из самых светлых эпох университетской жизни протекла в Киеве в конце 50-х и в начале 60-х годов, когда во главе просвещения стоял бессмертный ученый, педагог и хирург, один из самых выдающихся гуманистов русских – Пирогов. А науку в это же время двигали ряд блестящих светил, нигде в России не имевших себе подобных: Меринг¹ – ведал медицину, Шульгин – историю человечества, а незабвенный Платон Васильевич Павлов излагал и рассказывал про историю русского народа. Здесь впервые в Киеве возникла первая воскресная школа. Она – всецело творчество проф. Пл. Вас. Павлова. Ближайшими исполнителями этой мысли был студент Вороной с товарищами – кружок студентов, обожавших своего профессора, с разрешения и при некотором сердечном участии

самого Пирогова. Обстоятельства того времени особенно счастливо сложились в Киеве, в 1858 г. мы были еще студентами в Харькове и проф. Павлов проживал за границей» [41, с. 252].

Студенти активно брали участь в організації недільних шкіл, налагодженні їхньої стабільної роботи та забезпеченні навчальними посібниками. Однак легальна та нелегальна робота студентів тривала недовго. У січні лютому 1860 рр. 22 члена товариства було заарештовано та засуджено до заслання. Після арешту у 1860 р. частини членів товариства, товариство продовжувало діяльність до саморозпуску у 1863 р., деякі члени товариства вступили до загальноросійської народницької організації «Земля і воля» [88].

Платон Васильович Павлов посідає одне із найпочесніших місць серед діячів освіти, науки і культури, які дієво впливали на формування світогляду різночинної молоді, на її палке бажання зробити особистий внесок у розвиток культурного та суспільно-політичного життя суспільства.

Особистість професора Павлова промовисто охарактеризував В.Й. Португалов: «Он тогда только что вернулся из Европы, из Парижа и Лондона. Его рассказы о Европе, о личных встречах вызвали у нас восхищение, и он вскоре стал нашим кумиром, нашим идолом, которого мы любили, восхищались им, любили самозабвенно. Школа Павлова и его общения с нами, учениками. Он учил нас нравственности и более всего своим примером. Своей сверхъестественной человечностью, кротостью, отсутствием всяких низменных страстей. [...] Павлов был почитаемый ученый, мыслитель, мудрец, народный вития, умевший «Глаголом жечь сердца юношей!». Это при всем том был неиссякаемый клад знаний. Чего он не знал? И что это была за память? Целые летописи катал наизусть. [...] Сын крестьянки, Павлов глубоко сочувствовал всем реформам и готов был душу свою положить за счастье родного народа. Мы, молодежь, тогда впервые в общении с Павловым постигали, что значит любить свой народ. Все последующие поколения интеллигенции в России не могут желать лучшей и более совершенной фигуры, чем та, которой был Платон Васильевич Павлов» [41, с. 252-256].

«Осенью и весной, а потом и во время вака-та мы совершали прогулки по городу, он нам объяснял архитектуру киевских зданий, их историческое происхождение и значение, объяснял историю Киева и его достопримечате-

¹ Меринг Фрідріх Фрідріхович (Федір Федорович) (1822-1887) – відомий лікар-практик, із 1857 р. професор приватної патології і терапії, терапевтичної клініки та судової медицини Університету Св. Володимира – О.Т.

льності и древности. Все это он знал в совершенстве, а для нас это был новый, невиданный мир. Случалось, что мы большим обществом студентов предпринимали прогулки по Днепру в лодке при лунном свете; пели, острили, шутили, но не возбуждались никакими напитками. Павлов не курил, не пил, не играл. Это был человек! Мне теперь 60 лет; я в жизни знал сотни профессоров, писателей, поэтов, чиновников, врачей, просто граждан. Ни до, ни после я не встречал уже «такого» человека не от мира сего, каким был Павлов. Даже думаю, что едва ли за все это время найдется другой, подобный ему. Это просто был святой жизни человек, какого только может нарисовать Ваше высокое воображение о человеке», – відзначав В.Й. Португалов [41, с. 252].

Веніамін Йосипович згадував спілкування професора Павлова із студентами: «Он нас учил нравственности... и больше всего своим примером... Своею сверхъестественной гуманностью, кротостью, незлобивостью, отсутствием всяких низменных страстей. Ни зависти, ни алчности, ни любостяжания. У него ничего не было, и ему ничего не нужно было. Я не знаю, есть ли в целой Европе еще хотя один такой человек, как Павлов, которому так было бы чуждо чувство мести и вражды, совершенно недоступные и непостижимые душе Павлова» [41, с. 253].

В.Й. Португалов відзначував зовнішність вчителя: «Павлов был поразительный красавец. Между мужчинами такие красавцы – величайшая редкость, он постоянно пользовался хорошим здоровьем, лицо – кровь с молоком, стройный, высокого роста, брюнет с матовым румянцем, мягкие, нежные черты, глаза, полные огня, ума и доброты, в высшей степени симпатичное выражение лица приковывало к себе внимание всех присутствующих. Речь тихая, плавная, внятная, логическая, а подчас ироническая, добродушная улыбка редко сходила с очаровательных его уст [...] он читал историю в Киевском институте благородных девиц. Можно ли удивляться, что институтки его обожали, когда мы, взрослые студенты, уже вкусивши от древа познания добра и зла, тоже его обожали. Но Павлов никогда не был женат, и я не знаю, были ли в его жизни сердечные увлечения. Я почти убежден, что их не было. Да, мне это казалось несколько неестественным и смущало меня. Однажды я его спросил: «П.В., почему Вы не женитесь?». «Грешный человек, не встретил в жизни умной женщины», – ответил он мне. Теперь я вполне понимаю Павлова, понимаю его идеальные

требования... Между тем, он очень сочувствовал образованию и учености женщин и их прогрессивным стремлениям. Мы от него впервые узнали, что в Лондоне женщины сидят на кафедрах и читают лекции. Нам это тогда казалось неестественным, чуть не святотатством. Он же убедил нас, что это лишь ветхозаветный предрассудок, и горой стоял за высшее образование и равенство во всем обоих полов» [41, с. 253]. «Домашняя обстановка Павлова в Киеве была до чрезвычайности проста и оригинальна. Обыкновенно две-три комнаты, всегда довольно чистые и никаких украшений. [...] П.В. Павлов аристократически привык соблюдать безукоризненную чистоту во всем и всюду», – споминав В.Й. Португалов. [...] Хотя, как медики, мы не принадлежали к прямым слушателям проф. Павлова, но его лекции посещал весь университет. С напряженным вниманием молодежь всех факультетов следила за каждым словом обожаемого профессора» [41, с. 254]. В.Й. Португалов написав свої спогади після звістки про смерть 29 квітня 1895 р. вчителя, писав не для друку, майже через 40 років після описуваних подій, після переосмислення минулого крізь життєвий досвід прожитих десятиліть, у липні 1896 р., 20 жовтня 1896 р. автор спогадів помер.

Енергія професора Павлова та дружні стосунки зі студентством стали запорукою успішної діяльності недільних шкіл, організацію яких він скеровував. Вчений був щиро та глибоко переконаний, що поширення знань поступово трансформує російське азійське суспільство, молодь шукала у недільних школах революційного збудника. Пояснюючи ідеї соціального та культурного прогресу, П.В. Павлов допомагав молоді усвідомити її високу історичну місію. Свідома інтелігентна молодь бачила у його особі не лише спільника, але значною мірою виразника її ідейної позиції.

Через свої погляди П.В. Павлов був під наглядом. 11 грудня 1859 р. професор Павлов був звільнений від посади у Києві та призначений членом Петербурзької археографічної комісії без утримання. 14 лютого 1860 р. У Санкт-Петербурзі його заарештували через справу Харківсько-Київського таємного товариства. Хоча П.В. Павлов був обраний Радою Санкт-Петербурзького університету екстраординарним професором всесвітньої історії, проте протягом 1862-1875 років він кафедри в університеті не обіймав, а був лише на службі у Петербурзькій археографічній комісії.

У грудні 1859 р. П.В. Павлов виголосив про-

щальну лекцію студентам Університету Св. Володимира, в якій підсумував свої погляди на розуміння історичного процесу, місце та роль молодого покоління у ньому. Вчений відзначав, що історія, як суспільна наука, повинна сприяти формуванню самосвідомості та викорінювати забобони. Наголосив, що у своїх лекціях намагався розкрити загальні закони розвитку, тому що через усвідомлення руху та взаємозв'язку розвитку суспільства стає більш зрозумілим сучасне та майбутнє. Підсумував, що російська історія відноситься до історії європейської, подібна до цієї материкової, всесвітньої європейської історії, що на Русі також був родовий побут і патріархально-конституційні основи, які знищила централізація, а освіта, що спочатку була знаряддям уряду, згодом відродила суспільство, створила суспільну думку та свідому інтелігенцію [43, с. 265].

«В истории европейских государств, – проголошував учений, – мы замечаем, что когда старые учреждения оказываются недееспособными, наступает переворот, сначала умственный, затем материальный, – энциклопедисты и революция. Такое время переживаем сейчас и мы. [...] Мы ждем уже перестройки на более современных основах. Крестьянский вопрос поставило нашу историю так, что у нее два выхода – реформа или революция» [43, с. 265-266].

Просвітник-«шестидесятник» П.В. Павлов вважав, що в історії протесту завжди велику роль відігравали суспільна думка, література й університети, а у майбутньому кожен університет повинен пов'язати свою діяльність з усіма життєвими основами свого краю, інтелігенція якого повинна сприяти його відродженню, студенти – стати провідниками знань і корисних понять суспільства. Обов'язком університетської молоді є зближення вищих класів із нижчими, бо тільки передаючи освіту останнім, дворянство може спокутувати хибність своїх діянь [43, с. 266].

Цей своєрідний заповіт, який віддзеркалював нагальні потреби часу, втілювався в життя свідомою частиною київської університетської молоді у створенні та роботі перших недільних шкіл, діяльності студентської громади 1859-1860 рр., прогресивної української інтелігенції у Старій громаді, роботі наукових інституцій Києва, широким і ґрунтовним дослідженням українського минулого представниками Школи істориків Університету Св. Володимира загалом, формуванням київської документальної школи істориків під керівництвом В.Б. Антоновича із 70-х років XIX ст. зокрема.

«У нас, – висновував П.В. Павлов, – среди глубокой тьмы, среди безнадежной деятельности, они [университеты. – О.Т.] составляют единственное спасение; только одни университеты светят будто маяки» [43, с. 266].

Розмаїтість промов на прощальному вечері 14 грудня 1859 р., який влаштували студенти та викладачі П.В. Павлову перед його від'їздом до Санкт-Петербурга, свідчила про багатосторонню діяльність і незліченні заслуги «київського Грановського», якому університетська молодь довіряла свої переконання, характер і напрямок думок, від якого набирала знань із усіх сфер. Студент Левченко звернувся до вченого із проханням бути кореспондентом між Київським і Петербурзьким університетами, діяти від імені першого в їхньому зближенні, організації у північній столиці недільних шкіл і встановленні зв'язку між ними та київськими школами. Як відомо, історик прийняв пропозицію, у Петербурзі став енергійним організатором недільних шкіл [88, с. 269-271].

«Университет, наука, округ, Европа – все вдруг исчезло: пред ним носился один лишь образ всеграмотного русского народа. Что это была за эпоха! В какое время мы жили: «Весна жизни цветет лишь раз», – сказал Шиллер... Он очень хорошо знал, что он идол молодежи, что он – наш идол, и ни на волос не зазнавался. Я должен тут снять с него даже тень к[акого]-н[ибудь] попрека в политической неблагонадежности. Меньше всего в беседах он касался государственного строя иначе, как исторически; ни единым словом он не выходил из разумного понимания существующего строя. Словом, он и тут был совершенно безупречен. Что касается его нравственных воззрений, то, если в России был человек, который всю жизнь оставался верен принципу, провозглашенному впоследствии Л. Толстым: «О несопротивлении злу», то это, конечно, был проф. Павлов», – узагальнював В.Й. Португалов [41, с. 255].

В.Й. Португалов підсумував: «Недолго длилось наше общение с ним. Около двух лет мы наслаждались этим светлым образом, и в конце 1859 г. [...] он уехал в Петербург. Молодежь в числе около сотни студентов и других поклонников собралась вечером в тесную квартиру, чтоб провести прощальный вечер с обожаемым учителем. Кто провел этот вечер – умрет, не забудет его, и это одно из самых светлых, самых отрадных воспоминаний молодости. Все говорили, как вдохновенные, и всем и каждому в отдельности Павлов отвечал прекрасными речами. Его ораторскому красноречию не было конца... А тосты! Ничего подобного больше уже

не было в жизни... Я прожил 60 лет, видел и знал людей от Самары до Петербурга, Парижа, Одессы или Москвы, но равного Павлову не встречал, не знал никого. [...] Все грядущие поколения интеллигенции в России не могут желать лучшего и более совершенного образа, каким был П.В. Павлов» [41, с. 256].

М.І. Костомаров у восьмому розділі автобіографії «Студенческие смуты. Закрытие университета. Публичные лекции. Скандал в Думе. Выход в отставку от университетской кафедры» згадував про організацію та проведення у приміщенні Міської думи публічних лекцій декількома професорами, про події, які сталися під час виступу П.В. Павлова 2 березня 1862 р. та після нього [21, с. 546-560; 65]. М.І. Костомаров пригадував: «Февраль [1862 р. – О.Т.] прошел благополучно, но в начале марта наступило неожиданное потрясение. В доме Руадзе на Мойке происходил литературный вечер 5 марта. На этом вечере между прочими участниками читал небольшую статью профессор Платон Васильевич Павлов. Статья называлась «Тысячелетие России» и была небольшим сокращением той статьи, которая в том же году была напечатана в календаре» [21, с. 551]. Маємо зауважити, що М.І. Костомарова помилився із датою проведення вечора, який відбувся не 5 березня, а 2 березня 1862 р. Праця П.В. Павлова «Тысячелетие России» була надрукована в «Академическом месяцеслове» за 1862 р. під тією ж назвою.

«Перед началом вечера Павлов, увидя меня, подошел ко мне и дал мне прочитать написанную им статью, спрашивая моего мнения, годится ли она для чтения на вечере. Пробежавши ее, я отвечал, что, по моему мнению, она не заключает в себе ничего, способного обратить неблагосклонное внимание властей, и что я вполне разделяю его взгляд на русскую историю», – споминав М.І. Костомаров [21, с. 551]. «Когда Павлов взошел на кафедру читать свою статью, студенты и другие лица из публики встретили его такими громкими рукоплесканиями, которые с первого раза показывали чрезвычайное сочувствие публики к его личности, сочувствие, которого, правду надобно сказать, он вполне заслуживал как по своей многолетней профессорской деятельности, так и по направлению в науке, весьма нравившемуся тогдашней публике, в особенности же молодой», – продовжував пригадувати М.І. Костомаров [21, с. 551]. «Профессор несколько раз был останавливаем и прерываем рукоплесканиями, более на таких местах, которые могли иметь либеральный смысл и кото-

рые могли подать повод к толкованиям в дурном смысле. По окончании чтения, когда Павлова стали вызывать, он произнес текст из Евангелия: «Имеющие уши слышать, да услышат». Это до чрезвычайности понравилось публике: его наградили самыми бешеными рукоплесканиями, которые побудили его в другой раз повторить то же изречение», – споминав М.І. Костомаров [21, с. 551].

Таким чином, 2 березня 1862 р. у публічній лекції під егідою Вільного університету, що був створений професорами Санкт-Петербурзького університету після його закриття і проіснував протягом січня-березня 1862 р., і, хоча перебував під постійним наглядом третього відділення Жандармського управління, Міністерства народної освіти, Міністерства внутрішніх справ, проте збирав на публічні лекції до однієї – двох тисяч слухачів, П.В. Павлов виголосив промову про «Тысячелетие России». У виступі вчений наголосив на тому, що за весь час свого існування Росія була рабовласницької країною, з потужним централізованим державним апаратом, де завжди придушувалися найменші прояви громадської волі, засудив кріпосницький лад Російської імперії та проблемність і ненадійність селянської реформи 1861 р. Текст лекції був схвалений цензором, який не міг навіть уявити занадто бурхливу реакцію слухачів. Публіка підтримувала лектора галасливими оплесками та криками схвалення. На гучні виклики аудиторії промовець вийшов і, піднявши руку, заявив: «Россия стоит теперь перед бездной, в которую мы все провалимся, если не обратимся к последнему способу спасения, к сближению с народом. Кто имеет уши слышать, пусть услышит!» [26, с. 12-13]. 5 березня 1862 р. П.В. Павлов був заарештований і 6 березня 1862 р. висланий у повітове містечко Ветлугу Костромської губернії із забороною на майбутнє проводити публічні лекції, тобто викладати.

У 1864 р. П.В. Павлов був переведений у Кострому, де працював співробітником «Костромских Губернских Ведомостей». У 1865 р. отримав дозвіл оселитися у Царському Селі, а в 1866 р. – у Санкт-Петербурзі. Із заслання П.В. Павлов повернувся із підірваним здоров'ям, громадською діяльністю не займався. Лише у 1871 р. був звільнений від нагляду. Висилка 1862 р. відбулася у самому розквіті його творчих сил. На жаль, тяжкі умови висилки підірвали життєві сили історика і він не зміг після повернення у повній мірі розкрити свій потенціал, завершити перервані праці. Пос-

тять професора Павлова була непересічною для свого часу [59]. Завдяки наполегливим клопотанням професора права Романович-Славатинського 2 травня 1875 р. П.В. Павлов був затверджений ординарним професором відкритої кафедри історії і теорії мистецтв Університету Св. Володимира, на якій він пропрацював 10 років та облаштував Музей вишуканих мистецтв Університету Св. Володимира [52]. У 1885 р. П.В. Павлов повернувся до Санкт-Петербургу, де через 10 років помер.

Віталій Якович Шульгін (1822-1878) [25; 85] був першим випускником-істориком Університету Св. Володимира, який почав викладати у *Alma Mater* із серпня 1849 р. на кафедрі всесвітньої історії на допомогу професору Ставровському. У 1858 р. він став в.о. екстраординарного професора по кафедрі всесвітньої історії. В.Я. Шульгін [67] викладав курс загальної історії у 1849-1862 рр. та нової історії у 1849-1850 рр., написав низку підручників із стародавньої історії, історії середніх віків і нової історії, першу історію Університету Св. Володимира [85], вперше ввів у науковий процес семінарські заняття [73, с. 41]. За станом здоров'я на початку 1863 р. історик залишив університет.

Магістерська дисертація історика «Взгляд на положение женщины в языческой Руси и на постепенное развитие затворничества женщины в России» була схвально оцінена професором Павловим [73, с. 29], який відзначив ґрунтовне вивчення предмету дослідником, його розум, кмітливість, логічну послідовність висновків.

Студентами В.Я. Шульгіна були О.В. Романович-Славатинський і В.Г. Авсеєнко, які вдячно та сердечно згадували його у своїх спогадах.

О.В. Романович-Славатинський наголошував: «Припомним, что Шульгин был украшением университета св. Владимира и что такого профессора истории редко приходилось слышать не только у нас, но и за границей. Осенью 1862 года, по личным и семейным обстоятельствам, он оставил профессию. Его тогдашние слушатели и теперь хорошо помнят его последнюю лекцию по историографии, когда он излагал значение исторических работ братьев Тьери. Рукоплесканиями провожали Шульгина по университетскому коридору, а толпы студентов сопутствовали ему до самого выхода из университета» [45, с. 189; 67].

Кількома днями по смерті В.Я. Шульгіна О.В. Романович-Славатинський високо оцінив його діяльність: «В.Я. Шульгин в течение 13 лет, с 1849 по 1862 г., преподавал всеобщую

историю, переходя от древней к новой. С особенной любовью и увлечением он занимался последнею; но кто помнит его чтение по истории Древнего Востока, тот может засвидетельствовать, что он был истинным мастером и в истории древней. Он обладал редким талантом лектора – уделом немногих избранных, для которых профессорская деятельность как бы предназначена их природой. Шульгин, можно сказать, был таким прирожденным профессором. В своих лекциях по всеобщей истории он умел в изящной форме, в отчеканенной рельефной фразе художественно воссоздать исторических деятелей и драматизм исторических событий, сокровенный смысл которых он всегда умел разъяснить с точек зрения современной ему исторической науки, на уровне который он всегда стоял сам и держал своих слушателей. В его лекциях под очарованным взглядом последних проходили со всеми своими индивидуальными особенностями великие исторические фигуры Гума, Лютера, Кальвина, Робеспьера, Наполеона I и др., и во всем своем драматизме развивались такие великие мировые события, как Ренессанс, Реформация, английская и французская революции, конституционно-либеральное движение Западной Европы первой четверти 19 века, параллельно с реакцией. Внутренний и мировой смысл этих событий всегда выяснялся просвещенной, либерально-гуманной мыслью автора» [5, с. 15-16].

«Шульгин обладал удивительной силой владеть своей аудиторией: аудитория сливалась с лектором, переживая вместе с ним изображаемую им историческую эпоху, вместе с ним страдала страданиями изображаемых им исторических героев и радовалась их радостями. Вот почему можно сказать, что если кому-нибудь из воспитанников университета 1849-1862 гг. удалось побывать в многолюдной аудитории покойного, нередко оглашаемой запретными рукоплесканиями очарованных слушателей, для того образ Шульгина-профессора – одно из самых светлых и заветных воспоминаний юных студенческих лет» [5, с. 15-16], – підсумував О.В. Романович-Славатинський.

Поділився враженням, яке справив на нього В.Я. Шульгін у своїй спогадах «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852-1863» В.Г. Авсеєнко [56; 63; 67]. Він навчався у 1859-1863 рр. на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, у 1864-1866 рр. працював приват-доцентом кафедри всесвітньої історії та читав лекції з нової історії.

«Виталий Яковлевич Шульгин считался

светилом университета. И в самом деле, такие даровитые личности встречаются не часто; по крайней мере в Киеве он был головою выше не только университетского, но и всего образованного городского общества, и едва ли не один обладал широкими взглядами, стоявшими над чертой провинциального мирозерцания. Самая наружность его была очень оригинальная; с горбами спереди и сзади, с лицом столько же некрасивым по чертам, сколько привлекательным по-умному, язвительному выражению, он производил сразу очень сильное впечатление. Я думаю, что физическая уродливость имела влияние на образование его ума и характера, рано обратив его мысли в серьезную сторону и сообщив его натуре чрезвычайную нервную и сердечную впечатлительность, а его уму – склонность к сарказму, к желчи, подчас очень ядовитой и для него самого, и для тех, на кого обращалось его раздражение. Последнее обстоятельство было причиной, что и в университетском муравейнике, и в городском обществе, у Шульгина было не мало врагов; но можно сказать с уверенностью, что все более порядочное, более умное и честное, неизменно стояло на его стороне. Надо заметить притом, что при своей склонности к сарказму, при своей большей части язвительном разговоре, Шульгин обладал очень горячим, любящим сердцем, способным к глубокой привязанности, и вообще был человек очень добрый, всегда готовый на помощь и услугу» [1, с. 717; 56; 63; 67], – згадував В.Г. Авсеєнко.

«Как профессор, Шульгин обладал огромными дарованиями. [...] никто лучше его не мог справиться с громадною литературой предмета, никто лучше его не умел руководить молодыми людьми, приступающими к специальным занятиям по всеобщей истории. Критические способности его изумляли меня. В мою бытность студентом, он читал, между прочим, библиографию древней истории. Эти лекции могли назваться в полном смысле образцовыми. С необычайною краткостью и ясностью, с удивительной, чисто-художественной силою определений и характеристик, он знакомил слушателей со всей литературой предмета, давая одним руководящую нить для их занятий, другим восполняя недостаток их собственной начитанности» [1, с. 717], – споминав В.Я. Авсеєнко.

Дар В.Я. Шульгіна як промовця відзначав В.Г. Авсеєнко: «Притом он в замечательной мере обладал даром слова. Его речь, серьезная, сильная, изящная, не лишенная художествен-

ных оттенков, лилась с замечательною легкостью, и ни в одной аудитории я никогда не видел такого напряженного всеобщего внимания. Но в особенности дар слова Шульгина обнаружился на его публичных чтениях по истории французской революции. Возможность раздвинуть рамки предмета и высокий интерес самого предмета, при отсутствии тех условий, которые неизбежно вносят в университетское преподавание некоторую академическую сухость – все это позволило талантливому профессору довести свои чтения, по содержанию и по форме, до такого блеска, что даже пестрая, на половину дамская, аудитория не могла не испытывать артистического наслаждения» [1, с. 718; 56; 63; 67].

Згадував В.Г. Авсеєнко і про особисті стосунки із професором Шульгіним: «Мои личные отношения к покойному Виталию Яковлевичу были настолько близки и продолжительны, что я имел случай видеть и оценить его и как профессора, и как редактора «Киевлянина», и как члена общества, и как человека в его домашней обстановке. Везде он обнаруживал тот же серьезный и вместе блестящий ум, тот же живой интерес ко всему честному, человеческому, то же открытое, горячо-бьющееся сердце, ту же не утомляющуюся потребность деятельности» [1, с. 718].

Оцінив В.Г. Авсеєнко й університетську діяльність В.Я. Шульгіна: «...его преподавание отличалось одною весьма важною особенностью: он считал своею обязанностью помогать занятиям студентов не одним только чтением лекций, но и непосредственным руководством тех из них, которые избирали всеобщую историю предметом своей специальности. У него у первого явилась мысль устроить нечто в роде семинария, на подобие существующих в немецких университетах и в парижской Ecole Normale; эту мысль разделял также Н.Х. Бунге, которому и привелось осуществить ее на деле; Шульгин же, к величайшей потере для университета, в 1861 году вышел в отставку. Тем не менее у себя дома, в ограниченных, конечно, размерах, он был настоящим руководителем исторического семинария, и его беседы, его советы, его всегдашняя готовность снабдить всякого желающего книгой из своей прекрасной библиотеки – без сомнения памятливым моим товарищам. Виталий Яковлевич считал, как бы своим нравственным и служебным долгом создать себе преемника из среды собственных слушателей, и, действительно, покидая университет, имел возможность представить совету двух студентов, посвятивших себя

спеціальним заняттям по всеобщей истории» [1, с. 718].

В.Г. Авсеєнко відзначав, що професор Шульгін виплекав любов до всесвітньої історії багатьом здібним студентам, першим увів семінарські заняття, які проводив дуже вдало, надавав студентам потрібні поради та забезпечував книжками із власної бібліотеки. В.Я. Шульгін вважав своїм моральним і службовим обов'язком зростити свого наступника серед студентів. Це були Василь Авсеєнко та Михайло Драгоманов. Василь Авсеєнко протягом 1863-1864 рр. працював на кафедрі всесвітньої історії приват-доцентом. Михайло Драгоманов (1841-1895) за рекомендацією В.Я. Шульгіна посів посаду приват-доцента, а згодом доцента університету та відпрацював у закладі 11 років [56; 63; 67].

Аналіз спогадів сучасників Д.П. Хрущева, студента Н., Миколи Гербея, М.І. Костомарова, О.В. Романовича-Славатинського, В.Г. Авсеєнка, В.Й. Португалова про В.Ф. Циха, В.Ф. Домбровського, О.І. Ставровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова, В.Я. Шульгіна дозволив створити об'єднаний портрет професорів історії Університету Св. Володимира середини 30-х – початку 60-х років XIX ст., дослідити історію становлення самої Школи істориків Університету Св. Володимира у цей час, глибше осмислити життя, викладацьку, наукову, просвітницьку діяльність викладачів-істориків у започаткуванні ними традицій Школи істориків закладу. У споминах сучасників зазначені вчені пошановані сердечно та промовисто, глибоко охарактеризована їхня діяльність у контексті доби, а самі постаті змальовані як непересічні особистості, які яскраво жили та завзято творили свій час. Підкреслимо, що історики Університету Св. Володимира В.Ф. Цих, В.Ф. Домбровський, О.І. Ставровський, М.І. Костомаров, П.В. Павлов, В.Я. Шульгін були серед фундаторів української історичної освіти та науки.

Підсумуємо, що усі шестеро істориків прийшли до Університету Св. Володимира молодими: Володимир Циху було 29 років, Василю Домбровському – 28 років, Олексію Ставровському – 25 років, Миколі Костомарову – 29 років, Платону Павлову – 24 роки, Віталію Шульгіну – 27 років. Усі шестеро істориків були переповнені бажанням працювати задля користі просвіти та науки, своєю подвижницькою діяльністю надихали оточуючих на вивчення всесвітньої та російської історії й історії рідного краю.

В.Ф. Цих і В.Ф. Домбровський передчасно пішли з життя у 32 і 35 років і не реалізували свого багатообіцяючого потенціалу.

М.І. Костомарова у 30 років заарештували через участь у Кирило-Мефодіївському товаристві у день його весілля, коли він мріяв все подальше життя прожити у Києві та присвятити себе праці в Університеті. Микола Іванович дуже прагнув повернутися у Київ та Університет, але так і не зміг цього зробити. О.І. Ставровський єдиний із шести істориків відпрацював 30 років в Університеті Св. Володимира та вийшов у відставку за вислугою у 55 років із званням заслуженого екстраординарного професора та підвищеною пенсією. П.В. Павлов у 36 років, на вершині його авторитету, любові та глибокого шанування серед студентів, а також значущого впливу на формування їхнього світогляду, активної викладацької та громадсько-просвітницької діяльності за його відкриті вільнодумні погляди та громадсько-просвітницьку діяльність посередині навчального року був переведений владою до Санкт-Петербурга та засланий у Костромську губернію без права викладати. В.Я. Шульгін на 41 році життя, здобувши велику повагу та любов студентів, залишив викладання у закладі за станом здоров'я і не зміг повернутися назад.

Особистості істориків Володимира Францовича Циха, Василя Федоровича Домбровського, Миколи Івановича Костомарова, Олексія Івановича Ставровського, Платона Васильовича Павлова, Віталія Яковича Шульгіна були непересічними для свого часу. Вони започаткували та формували перший і другий періоди становлення Школи істориків Університету Св. Володимира, своєю різноплановою діяльністю засвідчили культ знань, високу ерудицію, загальну культуру та прагнення творити, навчали майбутніх талановитих фахівців і дослідників, виховували широко та неупереджено мислячу молоду генерацію громадян, надихали оточуючих вивчати російську та всесвітню історію, історію і культуру рідного краю, що сприяло започаткуванню традицій Школи істориків Університету Св. Володимира у цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Авсеєнко В.Г. Школьные годы: Отрывок из воспоминаний. 1852-1862 // Исторический вестник. 1881. Ч. 4. С. 707-734.
2. Барабой А.З. Харьковско-Киевское революционное тайное общество 1856-60 гг. // Исторические записки. Т. 52. Москва, 1955.
3. Бузескул В. О лекциях В.Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века // Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1913. Т. XIX. С. 188-190.
4. Бузескул В.П. О лекциях В.Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века. Харьков, 1910. 7 с.
5. Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог и речи, прои-

знесенні над його гробом. Київ, 1879. С. 15-16.

6. Вязигин А.С. Цых Владимир Францевич // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея. Харьков, 2007. С. 257-259.

7. Гербель М. Лицей князя Безбородко. Гимназия высших наук и лицей кн. Безбородко. 2-е изд. перер. и доп. СПб., 1881. 474 с.

8. Домбровский В.Ф. Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834-1884). Киев: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884. С. 182-186.

9. Домбровский В.Ф. Луцк // Киевлянин. Кн. II. 1841. С. 49-67.

10. Домбровский В.Ф. О Кременецком замке // Киевлянин. 1850. С. 39-44.

11. Домбровский В.Ф. Острожская старина // Киевлянин. Кн. I. 1840. С. 81-118.

12. Домбровский В.Ф. Очерк г. Чернигова и его области в древнее и новое время. Киев, 1846. 49 с.

13. Домбровский В.Ф. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. СПб., 1893. С. 945-946.

14. Журба О.І. Значення діяльності В.Ф. Домбровського у становленні Київської археографічної комісії // Вісник Київського університету. Історичні науки. 1989. Вип. 31. С. 48-54.

15. Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843-1921. Нарис історії і діяльності. Київ: Наукова думка, 1993. 186 с.

16. Замыслова Е.Е. Н.В. Гоголь-историк и его «соперник» В.Ф. Цых // Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова: История литературы и публицистики. Москва: МГУ имени М.В. Ломоносова. 2015. Вып. № 3. URL: <http://www.mediascope.ru/1816>

17. Из воспоминаний студента Н. // Харьковский университет XIX – начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников. Т. 1. Харьков, 2008. С. 99-130.

18. Кавелин К.Д. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. Москва, 1850 // Отечественные записки. 1850. Т. 72. Ч. 9. Отд. V. Критика. С. 13-30.

19. Кісельова Ю. Історіографічна проблематика у наукових працях В.Ф. Циха // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. Вип. 12. С. 276-282.

20. Коваль О. Домбровский Василь Федорович. Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. Упоряд. О.М. Коваль, І.Б. Матиш, В.С. Шандра. Випуск перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). Київ, 1999. 117 с.

21. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биограф. очерк В.А. Замлинского; Примеч. И.Л. Бутича. 2-е изд. Киев: Лыбидь, 1990. С. 426-651.

22. Костомаров Н.И. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884) / Составлен и издан под ред.: В.С. Иконников. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 283-297.

23. Кравец Ф. Ставровский Александр Иванович // Русский биографический словарь в 25 томах. Т. XIX. Смерловский-Суворина. Санкт-Петербург: Тип. Товарищества Общественная Польза, 1909. С. 310-311.

24. Левицкий О.И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843-1893): Историческая записка о ее деятельности. Киев, 1893. 142 с.

25. Левінець Р.П. Шульгин Віталій Якович // Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-tanovitn%60oyi-istoriyi-/shul%60gyn-vitaliy-yakovych>

26. Лемке М. Дело профессора Павлова // Очерки освободительного движения 60-х годов. Санкт-Петербург, 1908. С. 7-13.

27. Лиман С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставровського (1811-1882 рр.) // Вісник Харківської державної академії культури. 2011. Вип. 33. С. 29-40.

28. Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековые в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). Харьков: ХГАК, 2009. 688 с.

29. Лиман С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах Володимира Францевича Циха (1805-1837) // Вісник Харківської державної академії культури. 2012. Вип. 38.

С. 15-24.

30. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. Москва, 1850 // Современник. 1850. Т. 22. Ч. 7. Отд. III. Критика. С. 17-26.

31. Павлов П.В. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Москва, 1850. 132 с.

32. Павлов П.В. Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834-1884) / Составлен и издан под ред. В.С. Иконникова. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 533-537.

33. Павлов Платон Васильевич // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза, И.А. Ефрона. Санкт-Петербург, 1897. Т. XXII. С. 570-571.

34. Пивоварова Л.М. Публицистика В.О. Португалова: (Факт в научно-популярной публицистике XIX в.) // Единство информации и анализа в публицистике. Казань, 1974. С. 75-91.

35. Пирогов Н.И. О воскресных школах // Избранные педагогические сочинения. Москва, 1985. С. 301-309.

36. Пирогов Н.И. Уведомление ректору университета о разрешении открыть ежедневную бесплатную школу для начального образования. С. 309; Пирогов Н.И. Письмо к генерал-губернатору И.И. Васильчикову 24.09.1859 г. Об открытии в Киеве воскресных школ. С. 409; Письмо 21.11.1859 г. О воскресных школах. С. 409-410; О надзоре за воскресными школами. С. 410-411 // Избранные педагогические сочинения. Москва, 1985.

37. Пінчук Ю.А. Костомаров Микола Іванович // Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 5: Кон-Кю. С. 226.

38. Пінчук Ю.А. М.І. Костомаров у Києві (1844-1847 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 5. С. 3-15.

39. Погодин М.П. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. Москва, 1850 // Москвитянин. 1850. Ч. 8. Кн. II. Від. IV. С. 116-135.

40. Португалов В.О. // Деятели революционного движения в России: Биобиблиограф. словарь. Москва, 1928. Т. 1. Ч. 2. Стлб. 330-332.

41. Португалов В.О. Ученик об учителе // Исторические записки. 1986. Т. 113. С. 250-256.

42. Португалов Вениамин Осипович // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. 1912. Т. 12. Обычай-Проказа. Стлб. 761-762. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ЕЭБЕ/Португалов,_Вениамин_Осипович

43. Прощальная лекция пр. П.В. Павлова, студентам Киевского университета, зачит. в декабре 1859 г. // Исторические записки. 1955. Т. 52. С. 265-266.

44. Ректоры Киевского университета 1834-2006 // КНУТШ; В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенская, И.И. Тищенко, Л. Шевченко. Киев: Лыбидь, 2006. С. 60-61.

45. Романович-Славатинський А.В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832-1884 гг. // Вестник Европы. 1903. Ч. 2. С. 606-650. Ч. 5. С. 181-205.

46. Романович-Славатинський А.В. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834-1884) / Составлен и издан под ред. В.С. Иконникова. Киев: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884. С. 580-583.

47. Рудаков В. Цых Владимир Францевич // Русский биографический словарь. СПб. 1901. Т. 19. С. 496-497.

48. Ручинська О. Біля витоків харківського антикознавства: Володимир Францевич Цих // Украс: Історія, культура, мистецтво: українсько-сербський збірник. Харків: Темпора, 2009. Вип. 4. С. 49-58.

49. Ставровский А.И. Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени. Киев: Тип. ун-та, 1841. 197 с.

50. Ставровский Алексей Иванович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Санкт-Петербург, 1900. Т. 31. П/т. 61. С. 387.

51. Стельмах С.П. Цих Володимир Францович // Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т-Я. С. 480.

52. Сторчай О.В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834-1924): Монографія. Київ: Щек, 2009. 335 с.

53. Тарасенко О. Внесок наукової школи істориків Київського університету у становлення національної історичної освіти і науки // Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції «Образ епохи. Культурне середовище Києва кінця XIX – початку XX ст.». Київ, Будинок вчених НАН України 20-22 листопада 1995 р. Київ: Міжнародний Фонд «Відродження», 1995. С. 152-154.
54. Тарасенко О. Класична наукова школа істориків Київського університету Св. Володимира у XIX ст. // Історія. Частина I: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. Харків: Око, 1996. С. 225-228.
55. Тарасенко О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Василя Федоровича Домбровського // Science Rise. 2015. № 7/1 (12). С. 37-41.
56. Тарасенко О.О. Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсеєнка (школа істориків Університету Св. Володимира) // Науковий потенціал 2016. Історія. Збірник наукових праць. 2016. С. 44-56.
57. Тарасенко О.О. Діяльність учених Університету Св. Володимира в Київській археографічній комісії у 50-80-х роках XIX ст. // Київ у соціокультурному просторі XIX-XXI століть: національний та європейський контекст: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 13 квітня 2011 р. Київ: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. С. 67-72.
58. Тарасенко О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Домбровський та М.І. Костомаров // Грانی. 2015. № 12/2 (128). С. 59-68.
59. Тарасенко О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: Платон Васильович Павлов // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. 2015. Т. 7, № 10. С. 5-30.
60. Тарасенко О.О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Цих та О.І. Ставровський // Грانی. 2017. Т. 20. № 7 (147). С. 15-31.
61. Тарасенко О.О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175-річчя від дня заснування) // Історична думка. 2010. № 1 (2). URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf
62. Тарасенко О.О. Представники народницького напрямку Микола Костомаров та Іван Лашнюков (школа істориків Університету Св. Володимира) // Science Rise. 2015. № 11 (16). С. 64-68.
63. Тарасенко О.О. Спогади В.Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира // Грانی. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2016. Вип. 130 (2). С. 81-89.
64. Тарасенко О.О. Спогади В.Й. Португалова про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Матеріали XII Міжнародної наукової інтернет конференції «Актуальні наукові дослідження сучасності (22-24.12.2015)». Історія. Збірник наукових праць. Київ, 2015. С. 77-85.
65. Тарасенко О.О. Спогади М.І. Костомарова про П.В. Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 105 (2). С. 133-139.
66. Тарасенко О.О. Спогади про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 80-85.
67. Тарасенко О.О. Спогади про професора Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира) // Інтелегенція і влада. 2016. Вип. 34. С. 207-223.
68. Тарасенко О.О. Становлення вітчизняної історичної освіти у Київському університеті // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті: Матеріали Республіканської науково-практичної конференції. Київ, 20-21 жовтня 1992 р. Київ, 1993. С. 39-43.
69. Тарасенко О.О. Школа істориків Університету Св. Володимира: Микола Іванович Костомаров // Київські історичні студії. 2016. Вип. 1. С. 127-134.
70. Тарасенко О.О. Штрихи до соціокультурного портрету істориків Університету Св. Володимира В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Серія: Історія. 2016. Вип. 2 (1). С. 100-112.
71. Тарасенко О. Викладацька діяльність П.В. Павлова в Університеті Св. Володимира у середині XIX ст. // Література та культура Полісся, 2007. № 38. С. 236-248.
72. Тарасенко О. Формування наукових шкіл істориків в Університеті Св. Володимира: Іван Васильович Лашнюков // Київські історичні студії. Збірник наукових праць. 2015. № 1. С. 108-114.
73. Тарасенко О. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834-1884 рр. Київ: Логос, 1995. 276 с.
74. Тарасенко О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Олексія Івановича Ставровського (1811-1882) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Випуск 49. С. 90-98.
75. Тарасенко О. Історична освіта у Київському університеті (до 165-річчя від дня заснування) // Історія України. № 39. Жовтень (151). С. 5-6; № 41. Листопад (153). С. 5-8; № 42. Листопад (154). С. 2-5.
76. Тарасенко О.О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Грانی (Дніпропетровськ). 2015. Вип. 127 (11/2). С. 97-102.
77. Таубин Р.А. Я.Н. Бекман и Харьковско-Киевское тайное общество // Революционная ситуация в России 1859-1861. Москва, 1963.
78. Фортинский Ф.Я. Ставровский А.И. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884) / Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 619-622.
79. Фортинский Ф.Я. Цых Владимир Францевич // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834-1884); под ред. В.С. Иконникова. Киев, 1884. С. 724-728.
80. Хрущев Д.П. Из воспоминаний // Харьковский университет XIX – начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников. Т. 1. Харьков, 2008. С. 166.
81. Шевченко Л.В. Домбровский Василь Федорович // Энциклопедия истории Украины: у 10 т. /Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Институт истории Украины. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2: Г-Д. С. 441.
82. Шевченко Л.В., Таран О.Г. Павлов Платон Васильович // Электронна енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyi-kafedra/pavlov-platon-vasyl%60ovych/>
83. Шип Н.А. Максимович Михайло Олександрович // Энциклопедия истории Украины: у 10 т. /редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Институт истории Украины НАН Украины. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла-Ми. С. 460.
84. Шульгин В. История университета св. Владимира. Санкт-Петербург: Тип. Рюмина и К., 1860. 230 с.
85. Шульгин В.Я. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834-1884) / Составлен и издан под ред. В.С. Иконникова. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 760-777.
86. Эйдельман Н.Я. Герцен и Харьковско-Киевское революционное общество // Проблемы истории общественного движения и историографии. Москва, 1971.
87. Эймонтова Р.Г. Ученый-просветитель П.В. Павлов (60-е годы) // Исторические записки. 1986. Т. 113. С. 208-249.
88. Ястребов Ф. Революционные демократы на Украине: вторая половина 50-х – начало 60-х годов XIX ст.; отв. ред.: Ф.Е. Лось; АН Украинской ССР, Ин-т истории. Киев: Изд-во АН УССР, 1960. 307 с.
89. Ясь О.В. Київська археографічна комісія // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2007. Т. 4: Ка-Ком. С. 218.

Тарасенко Ольга Викладачі Школи істориків Університету Св. Володимира у спогадах сучасників (середина 30-х – початок 60-х років XIX ст.)

Уведено поняття «Школа істориків Університету Св. Володимира», яке об'єднує викладачів за професійною озна-

кою як істориків, які працювали на кафедрах всесвітньої та російської історії від відкриття закладу у 1834 р. до його ліквідації у 1920 р. Досліджено історію становлення Школи істориків Університету Св. Володимира із середини 30-х і до початку 60-х років XIX ст. через вивчення соціокультурного портрету істориків В.Ф. Циха, В.Ф. Домбровського, О.І. Ставровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова, В.Я. Шульгіна. Встановлено, що В.Ф. Цих, В.Ф. Домбровський, О.І. Ставровський, М.І. Костомаров започатковували перший період становлення Школи, який тривав із 1834 р. – до кінця 40-х років XIX ст., П.В. Павлов, О.І. Ставровський, В.Я. Шульгін формували другий період становлення Школи, із кінця 40-х і до початку 60-х років XIX ст. Проаналізовано викладацьку, наукову, просвітницьку діяльність В.Ф. Циха, В.Ф. Домбровського, О.І. Ставровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова, В.Я. Шульгіна та з'ясовано їх вклад у розвиток освіти, історичної науки свого часу, започаткуванні традицій Школи істориків, університетського освітнього та наукового простору.

Ключеві слова: В.Ф. Цих, В.Ф. Домбровський, О.І. Ставровський, М.І. Костомаров, П.В. Павлов, В.Я. Шульгін, Університет Св. Володимира, Школа істориків Університету Св. Володимира, Київ, спогади

Тарасенко Ольга Преподаватели Школы историков Университета Св. Владимира в воспоминаниях современников (середина 30-х – начало 60-х годов XIX в.)

Введено понятие «Школа историков Университета Св. Владимира», которое объединяет преподавателей по профессиональному признаку как историков, работавших на кафедрах всемирной и российской истории от открытия учреждения в 1834 г. и до его ликвидации в 1920 г. Исследована история становления Школы историков Университета Св. Владимира из середины 30-х и до начала 60-х годов XIX в. через изучение соціокультурного портрета историков В.Ф. Цыха, В.Ф. Домбровского, А.И. Ставровского, Н.И. Костомарова, П.В. Павлова, В.Я. Шульгина. Установлено, что В.Ф. Цых, В.Ф. Домбровский, А.И. Ставровский, Н.И. Костомаров формировали первый период становления Школы, который длился от 1834 г. и до конца 40-х годов XIX в., а П.В. Павлов, А.И. Ставровский, В.Я. Шульгин формировали второй период становления Школы, от конца 40-х и до начала 60-х годов XIX в. Проанализированы преподавательская, научная, просветительская деятельность В.Ф. Цыха, В.Ф. Домбровского, А.И. Ставровского, Н.И. Костомарова, П.В. Павлова, В.Я. Шульгина и установлен их вклад в развитие образования, исторической науки своего времени, основание традиций Школы историков, а также университетского образовательного и научного пространства.

Ключевые слова: В.Ф. Цых, В.Ф. Домбровский, А.И. Ставровский, Н.И. Костомаров, П.В. Павлов, В.Я. Шульгин, Университет Св. Владимира, Школа историков Университета Св. Владимира, воспоминания

Tarasenko Olha Teachers of School of Historians of St. Volodymyr University in the memoirs of contemporaries (the middle of the 1830's – the beginning of the 1860's)

We introduced the concept «School of Historians of St. Volodymyr University». This concept incorporated the academic teachers – scientists, who were united on a professional basis as historians and worked as Chairs of World and Russian History from the opening of the institution in 1834 until its liquidation in 1920. Within this concept, we investigated the history of the formation of the School of Historians of St. Volodymyr University from the middle of the 30-ies until the beginning of the 60-ies of the XIX century through the researching the socio-cultural portrait of historians V.F. Tsykh, V.F. Dombrowsky, O.I. Stavrovsky, M.I. Kostomarov, P.V. Pavlov, V.Ya. Shulgin. We established that V.F. Tsykh, V.F. Dombrowsky, O.I. Stavrovsky, M.I. Kostomarov formed the first period of the formation of the School, which lasted from 1834 until the end of the 40-ies of the XIX century, and P.V. Pavlov, O.I. Stavrovskii, V.Ya. Shulgin formed the second period of the formation of the School, from the end of the 40-ies to the beginning of the 60-ies of the XIX century. We analyzed the teaching, scientific and educational activities of V.F. Tsykh, V.F. Dombrowsky, O.I. Stavrovsky, M.I. Kostomarov, P.V. Pavlov, V.Ya. Shulgin, and determined their contribution to the development of educational and historical science of their time, the start of the traditions of the School of Historians, and the University educational and scientific space.

We explored the memoirs of contemporaries D.P. Khrushchev, student N., Mykola Gerbel, M.I. Kostomarov, O.V. Romanovich-Slavatynsky, V.G. Avseyenko, V.Ya. Portugalom about historians V.F. Tsykh, V.F. Dombrowsky, O.I. Stavrovsky, M.I. Kostomarov, P.V. Pavlov, V.Ya. Shulgin.

We investigated that the memoirs contain an expressive characteristic of activity of those historians, and they were brightly evaluated as outstanding individuals, who actively created their time. We created the integrated portrait of the professors of the history of the University of St. Volodymyr University from the middle of the 1830-s till the beginning of the 1860-s. We researched the history of the formation of the School of Historians of St. Volodymyr University at their time. We looked deeper in their life, teaching, scientific, and educational activity in initiating by them the traditions of the School of Historians of the institution. We emphasize that professors V.F. Tsykh, V.F. Dombrowsky, O.I. Stavrovsky, M.I. Kostomarov, P.V. Pavlov, V.Ya. Shulgin were among the founders of Ukrainian historical education and science. We conclude that all six historians came to the St. Volodymyr University very young and worked with a big desire for the benefit of education and science. They inspired by their selfless work others to the study of World and Russian History and Local History. We verify that V.F. Tsykh, V.F. Dombrowsky, O.I. Stavrovsky, M.I. Kostomarov, P.V. Pavlov, V.Ya. Shulgin demonstrated cult of knowledge, high erudition, general culture and the desire to create. They taught future talented specialists and researchers, educated a broadly and impartially thinking young generation of citizens, inspired others to study Russian and World history, History and Culture of their Native Land. We show that they contributed to the beginning of the formation of the traditions of the School of Historians of St. Volodymyr University as a whole.

Keywords: V.F. Tsykh, V.F. Dombrowsky, O.I. Stavrovsky, M.I. Kostomarov, P.V. Pavlov, V.Ya. Shulgin, St. Volodymyr University, School of Historians of St. Volodymyr University, memories

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Надійшла до редакції 17.11.2017 р.